

Jacek Bonarek

Separatyzm bizantyński w dobie IV krucjaty a działalność Teodora Laskarysa

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 9, 27-41

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jacek Bonarek

SEPARATYZM BIZANTYŃSKI W DOBIE IV KRUCJATY A DZIAŁALNOŚĆ TEODORA LASKARYSA

Panowanie dynastii Angelosów stanowiło dramatyczną cezurę w dziejach Cesarstwa Bizantyńskiego. Odziedziczyli oni państwo, którego obszar obejmował tereny od Dunaju po Lazykę i Cylicję, i które jeszcze aspirowało do miana ogólnoświatowego mocarstwa. Dwudziestoletnie, mniej lub bardziej zamierzone działania Izaaka II i Aleksego III Angelosów doprowadziły Bizancjum do utraty znacznych części tegoż państwa oraz przekształcenia reszty w faktycznie niezależne polityczne twory¹. Szczególnie interesującym jest niespotykany dotąd w bizantyńskiej historii wzrost tendencji separatystycznych obserwowany nie tylko na terenach peryferyjnych, ale leżących także blisko centrum państwa bizantyńskiego na Bałkanach oraz w zachodniej Azji Mniejszej². Proces ten nabrał gwałtownego przyspieszenia po załamaniu się władzy centralnej w wyniku zajęcia Konstantynopola przez uczestników IV krucjaty i rozpoczęcia przez nich budowy własnych struktur państwowych³. Próby zahamowania rozkładu bizan-

¹ Barwnie i dramatycznie pisze o tym współczesny wydarzeniom historyk Niketas Choniata (*Nicetae Choniatae Historia*, t. I-II, ed. I. A. Van Dieten, Berlin-Nowy Jork 1975, s. 638-641; dalej: Chon.); patrz też: Georgij A k r o p o l i t, *Istoria*, Sankt-Peterburg 2005, s. 51-52 (dalej: Akropolit).

² Na temat tendencji separatystycznych w Bizancjum w omawianym okresie patrz np.: J. Hoffman, *Rudimente von Territorialstaaten im byzantinischen Reich (1071-1210). Untersuchungen über Unabhängigkeitsbestrebungen und ihr Verhältnis zu Kaiser und Reich*, München 1974; H. A h r w e i l e r, *L'idéologie politique de l'empire byzantin*, Paris 1975, s. 90-92; N. O i k o n o m i d è s, *La décomposition de l'empire byzantine à la veille de 1204 et les origines de l'empire de Nicée: A propos de la „Partitio Romaniae”*, [w:] *XVe Congrès International des Études byzantines. Rapports et co-rapports*, Ateny 1976, s. 3-28; G. C a n k o v a - P e t k o v a, *Les forces centrifuges et centripètes à Byzance au début du règne d'Isaak Ange*, [w:] *Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines, Athènes-Septembre 1976*, t. IV, Ateny 1980, s. 55-64; J.-Cl. C h e y n e t, *Philadelphie, un quart de siècle de dissidence, 1182-1206*, [w:] *Philadelphie et autres études*, Paris 1984, s. 39-54; idem, *Pouvoir et contestations à Byzance*, Paris 1996; R. R a d i ć, *Oblasni gospodari u Vizantiji krajem XII i u prvim decenijama XIII veka*, „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta”, XXIV-XXV, 1986, s. 265-273 (dalej ZRVI).

³ Jakkolwiek wydarzenia związane z IV krucjatą w wielkim stopniu przyczyniły się do wzrostu tendencji separatystycznych na ziemiach Bizancjum, czego przykładem może być pojawienie się dwóch konkurencyjnych ośrodków władzy cesarskiej: uciekiniera Aleksego III Angelosa w

tyńskiej państwowości zostały podjęte w różnych miejscach dawnego Cesarstwa. Nigdzie jednak nie przybrały one tak dramatycznego wymiaru jak w Azji Mniejszej, gdzie doszło do zacieklej i bratobójczych walk pomiędzy dwoma siłami mającymi, jak można przypuszczać, te same cele – rekonstrukcję świata bizantyńskiego sprzed 1204 r. Walki te doprowadziły w efekcie do utraty przez Bizantyńczyków kontroli nad częścią wybrzeży Azji Mniejszej, co w istotny sposób zaważyło na dalszych losach odbudowanego w końcu Cesarstwa.

Rozpad Cesarstwa Bizantyńskiego rozpoczął się niemal dwadzieścia lat przed IV krucjatą. Za pierwszy przejaw narastających tendencji separatystycznych w czasach Angelosów można byłoby uznać wystąpienie bułgarskich możnowładców, braci Asena i Teodora-Piotra⁴, jednakże specyfika ich zaplecza oraz tradycje państwowości bułgarskiej szybko przekształciły je w walkę o niepodległość i odrodzenie carstwa Bułgarów⁵. Natomiast bez żadnych wątpliwości w nurt separatyzmu bizantyńskiego można wpisać niemalże równoczesny bunt przed-

Adrianopolu i Izaaka II oraz Aleksego IV w Konstantynopolu (N. Oikonomidès, *La décomposition...*, s. 15), to jednak dokładne przedstawienie dziejów IV krucjaty nie wydaje się konieczne. Warto natomiast odesłać do ważniejszej literatury: J. F o l d a, *The Fourth Crusade, 1201-1203. Some reconsiderations*, „Byzantinoslavica”, 26, 1965, s. 277-290 (dalej: Bsl); C.M. B r a n d, *Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Cambridge Mass. 1968, s. 232-269; idem, *Byzantine Plan for the Fourth Crusade*, „Speculum”, 43, 1968, s. 462-475; *A History of the Crusades*, ed. K.M. Setton, t. 2, Madison 1969, s. 153-185; J. G o d f r e y, *1204. The Unholy Crusade*, Oxford 1980; M. A n g o l d, *The Fourth Crusade. Event and Context*, Edynburg 2003; S. R u n c i m a n, *Dzieje wypraw krzyżowych*, t. 3, Warszawa 1987, s. 111-134; Z. P e n t e k, *Cesarstwo Łacińskie 1204-1261. Kolonialne państwo krzyżowców czy Neobizancjum?*, Poznań 2004, s. 35-69.

⁴ J.-Cl. C h e y n e t, *Pouvoir...*, s. 120-121; *Istoria na srednevekovna Bălgaria, VII-XIV vek*, t. I, Sofia 1999, s. 425-429.

⁵ Na temat wystąpienia braci Teodora-Piotra i Asena istnieje bogata literatura, spośród której można wymienić np.: V.N. Z l a t a r s k i, *Istoria na bălgarskata dăržava prez srednite vekove*, t. II, Sofia 1971 (wyd. I – 1934); I. D u i ě v, *La date de la révolte des Asenides*, Bsl, 13, 1952, s. 227-232; idem, *Văstaneto v 1185 g. i negovata chronologia*, „Izvestia na Instytuta za bălgarska istoria”, 6, 1956, s. 327-356; G.G. L i t a v r i n, *Bol'garia i Vizantia v XI-XII vv.*, Moskwa 1960, s. 427-465; idem, *Novoe issledovanie o vosstanii v Paristrone i obrazovanii Votorogo Bolgarskogo carstva*, „Vizantijskij Vremennik”, 41, 1980, s. 92-112 (dalej VV); idem, *Dva etiuda o vosstanii Petra i Asena*, [w:] G.G. L i t a v r i n, *Vizantia i slaviane*, Sankt-Peterburg 1999, s. 349-362; idem, *Stanovlenie Vtorogo Bolgarskogo carstva i ego meždunarodnoe značenie v XIII stoletii*, ibidem, s. 363-374; Ch. B r a n d, *Byzantium...*, s. 89-96, 111-112; V. T ä p k o v a - Z a i m o v a, *Quelques representations iconographique de saint Demetrius et l'insurrection des Assenides – première scission dans son culte „oecumenique”*, „Byzantinobulgarica”, 5, 1978, s. 261-267; G. C a n k o v a - P e t k o v a, *La liberation de la Bulgarie de la domination byzantine*, „Byzantinobulgarica”, 5, 1978, s. 95-121; *Istoria...*, s. 421-440; F. C o u r t a, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250*, Cambridge 2006, s. 358-365; G. O s t r o g o r s k i, *Dzieje Bizancjum*, Warszawa 1967, s. 323-325, 327, 329.

stawiciela małoazjatyckiej arystokracji Teodora Mankafasa⁶. Ów dynasta pozyskawszy garnizon Filadelfii, ludność miasta oraz wsparcie Turków zbuntował się wiosną 1188 r. i proklamował niezależność. Buntownik, którego władza objęła także znaczną część temu Trakezjon⁷, został pokonany dopiero parę lat później, ok. 1193 r. W efekcie w Filadelfii przywrócono władzę Angelosa⁸.

Wraz ze słabnięciem władzy centralnej śladami Mankafasa podążyli kolejni arystokraci⁹. I tak Dobromir Chryz, Bułgar pozostający w służbie Bizancjum ogłosił się niezależnym władcą w dolinie Strymonu i Wardaru¹⁰. Wykorzystując początkową beczczynność władz w Konstantynopolu, a następnie sukcesy w walkach z Aleksym III, zdołał zająć większą część zachodniej Macedonii wraz z Prilepem i Bitolą oraz pozyskać do współdziałania Manuela Kamitza, spokrewnionego z Angelosami¹¹. Sojusznicy działali w okolicach Pelagonii, Prilepu i w Tesalii, przyczyniając się do destabilizacji struktur władzy bizantyńskiej na tych terenach¹². Kolejnym przykładem człowieka, który wykorzystując narastający chaos w Bizancjum, postanowił wykroić dla siebie niezależne terytorium, był bułgarski wielmoża Iwanko¹³. Ów niefortunny pretendent do tronu bułgar-

⁶ Chon., s. 399-401; Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 85-87, 177, 244; J. Hoffman, *Rudimente...*, s. ; M. Angold, *A Byzantine Government in exile*, Oxford 1975, s. 61; J.-Cl. Cheynet, *Philadelphie...*, s. 39-54; idem, *Pouvoir...*, s. 123, 454-455; R. Radić, *Oblasni gospodari...*, s. 265-273; P. Magdalino, *The empire...*, s. 133-134; W. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997, s. 658-659; M. Angold, *Cesarstwo Bizantyńskie 1025-1204*, Warszawa 1993, s. 309.

⁷ R. Radić, *Oblasni gospodari...*, s. 266-267; J.-C. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 123, 455.

⁸ Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 86-87; R. Radić, *Oblasni gospodari...*, s. 269; natomiast J.-C. Cheynet (*Pouvoir...*, s. 123) proponuje rok 1191 lub nieco później.

⁹ Wystąpienia o charakterze separatystycznych zwielokrotniły się po zrzuceniu z tronu Izaaka II i objęciu władzy przez Aleksego III Angelosa w 1195 t.; lit. patrz np.: Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 110-112; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 129.

¹⁰ Chon., s. 487; Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 127-129; J. Hoffman, *Rudimente...*, s. 47-50; R. Radić, *Oblasni gospodari...*, s. 193-205; J.V.A. Fine, jr., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor 1987, s. 29, 30, 32-33; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 132; F. Courta, *Southeastern Europe...*, s. 364; G. Ostrogorski, *Dzieje...*, s. 329.

¹¹ Chon., s. 502-507; 535; lit. np.: Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 133; R. Radić, *Oblasni gospodari...*, s. 202-203.

¹² Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 134, 135.

¹³ Chon., s. 509-513, 518-519; Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 125-126, 130-131; J. Hoffman, *Rudimente...*, s. 51-55; R. Radić, *Oblasni gospodari...*, s. 176-192; J.V.A. Fine, jr., *The Late Medieval...*, s. 28-29, 30-31; I. Božilov, *Bългарite vāv Vizantijskata imperia*, Sofia 1995, s. 311-313; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 132-133; *Istoria...*, s. 441-442; F. Courta, *Southeastern Europe...*, s. 364-365; G. Ostrogorski, *Dzieje...*, s. 329.

skiego, a następnie dowódca i namiestnik Filipopola w służbie bizantyńskiej¹⁴ zbuntował się prawdopodobnie wiosną 1199 r. i mając poparcie podległych sobie wojsk, podjął próbę stworzenia niezależnego władztwa w Rodopach i wschodniej Macedonii¹⁵. Ostatecznie jednak wystąpienie Iwanko zakończyło się jego klęską i śmiercią¹⁶. Walki z Iwanko wygasły w 1200 r., a już w roku następnym próbę zdobycia niezależności podjął zaufany współpracownik Aleksego III duks temu Smolan, Jan Spirydionakes¹⁷. Nie zyskał on jednak szerszego poparcia i szybko został zmuszony do ucieczki poza bizantyńskie granice¹⁸.

Podobne cele przyświecały także innemu arystokracie, mianowicie pochodzącemu z Peloponezu, sebastohypertatosowi Leonowi Sgurosowi¹⁹. W oparciu o Nauplię szybko podporządkował sobie Argos i Korynt, zamierzając stworzyć całkowicie niezależne państwo²⁰. Podczas swych działań dotarł aż do Termopili²¹, a następnie zdołał związać się poprzez małżeństwo z rodem Angelosów²².

¹⁴ Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 126; R. Radic, *Oblasni gospodari...*, s. 184-185; *Istoria...*, s. 442; G. Ostrogorski, *Dzieje...*, s. 329.

¹⁵ Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 131; R. Radic, *Oblasni gospodari...*, s. 189-190; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 133; *Istoria...*, s. 442.

¹⁶ Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 131; J.V.A. Fine, jr., *The Late Medieval...*, s. 30-31; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 133; Radic zauważa, że dalsze losy pokonanego Iwanko nie zostały jasno określone, najprawdopodobniej skazano go na śmierć (R. Radic, *Oblasni gospodari...*, s. 192).

¹⁷ Chon., s. 534; Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 132-133, 135; R. Radic, *Oblasni gospodari...*, s. 216-222; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 138.

¹⁸ Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 133; R. Radic, *Oblasni gospodari...*, s. 221; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 138.

¹⁹ Chon., s. 605-609, 611, 638; Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 11, 152-153, 154, 244-245; J. Hoffman, *Rudimente...*, s. 56-60; R. Radic, *Oblasni gospodari...*, s. 247-255; J.V.A. Fine, jr., *The Late Medieval...*, s. 37, 64; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 138-139, 455-456; P. E. Nibe, *Leon Sgouros. Patriotes e tyrranos*, *Byzantinai-Meletai*, s. 333-357; F. Courtat, *Southeastern Europe...*, s. 375; M. Angold, *The Fourth Crusade...*, s. 139; Z. Pentek, *Cesarstwo Łacińskie...*, s. 85-87.

²⁰ Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 11; R. Radic, *Oblasni gospodari...*, s. 248; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 138, 455; M. Angold, *Cesarstwo...*, s. 312.

²¹ Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 244-245; R. Loenertz, *Aux origines du despotat d'Epire*, „Byzantion”, 43, 1973, s. 371-372; R. Radic, *Oblasni gospodari...*, s. 249-250.

²² Chon., s. 608-609; R. Loenertz, *Aux origines...*, s. 371; R. Radic, *Oblasni gospodari...*, s. 250. Podczas swojej wyprawy na północ napotkał uchodzącego z Tracji ekscesarza Aleksego III z żoną i córką Eudokią, którą pojął za żonę, stając się cesarskim zięciem. Ślub z cesarską córką niewątpliwie wzmacniał pozycję Leona Sgurosa i dawał pewne podstawy do ewentualnych roszczeń o dziedziczenie tronu. Być może więc supozycja pojawiająca się w historiografii (J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 455-457), że Leon Sguros nie zamierzał upominać się o cesarską władzę jest nieco zbyt kategoryczna (patrz też: R. Radic, *Oblasni gospodari...*, s. 250-251 oraz komentarz Żaworonkova: Akropolit, s. 172, przyp. 136).

Wywalczoną niezależność utrzymał aż do 1204 r., kiedy to stanął wobec sił Bonifacego z Montferratu, przed którym, wycofawszy się ze zdobytych terenów, bronił się na Akrokoryncie aż do swej śmierci²³.

Wystąpienie Leona Sgurosa nie było jedyną próbą emancypacji na ziemiach greckich. W 1204 roku proklamował niezależność Leon Chamaret, być może proedros Lakedemonu, zajmując Spartę oraz południe Peloponezu²⁴. Podobnie postąpił Doksapatres, który opanował pewne peloponeskie fortece i z którym walczyli następnie Wilhelm Champlitte i Godfryd de Villehardouin²⁵. Własne władztwo próbował organizować w regionie Modonu nieznanymi z imienia archont, którego aktywność przypadła na zimę 1204/1205²⁶. Być może podobna próba została również podjęta w Tesalii w oparciu o Trikałę, jednakże również w tym przypadku osoba stojąca na czele ruchu pozostaje nieznaną²⁷.

Innym cesarskim urzędnikiem, który przejął rzeczywistą władzę nad zarządzanymi przez siebie terenami w okolicach Nikopola, był Senacherim²⁸. Jednakże jego rządy nie trwały długo, gdyż zastąpił go Michał Dukas Komnen²⁹. Ów przedstawiciel rodu Angelosów³⁰ już w 1200 r. jako duks temu Mylasa

²³ J.-Cl. Cheynet (*Pouvoir...*, s. 238) podaje 1207 r., natomiast R. Radić (*Oblasni gospodari...*, s. 254) rok 1208 jako datę śmierci Leona Sgurosa, z kolei Angold umiejscawia ją w 1210 (M. Angold, *The Fourth Crusade...*, s. 139).

²⁴ Chon. s. 611, 638; A. Bon, *Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Paris 1951, s. 204-205; J. Herrin, *Realities of Byzantine Government: Hellas and Peloponnesos 1180-1205*, „Dumbarton Oaks Papers”, 29, 1976, s. 283 (dalej DOP); J.V.A. Fine, jr., *The Late Medieval...*, s. 37; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 152; M. Angold, *The Fourth Crusade...*, s. 139; F. Courta, *Southeastern Europe...*, s. 375.

²⁵ A. Bon, *La Morée franque*, Paris 1969, s. 61; J.V.A. Fine, jr., *The Late Medieval...*, s. 69-70; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 154.

²⁶ J.V.A. Fine, jr., *The Late Medieval...*, s. 69; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 154; M. Angold, *The Fourth Crusade...*, s. 139.

²⁷ Chon., s. 638; J.-Cl. Cheynet (*Pouvoir...*, s. 153) opowiada się za Konstantynem Maliasenem, jakkolwiek dopuszcza również możliwość, że był to Manuel Kamytzes.

²⁸ R. Loenertz, *Aux origines...*, s. 377; R. Radić, *Oblasni gospodari...*, s. 255-257; por.: J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 147, 565.

²⁹ Na temat osoby Michała Dukasa Komnena patrz np.: D. Nicol, *The Despotat of Epiros*, Oxford 1957; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 148-149, 456, 457, 470-471; R. Loenertz, *Aux origines...*, s. 360-394; I.D. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, Londyn 1968, s. 91-92; F. Bredenkamp, *The Byzantine Empire of Thessaloniki (1224-1242)*, Tesalonika 1996, s. 59-60; G. Ostrogorski, *Dzieje...*, s. 344-345; Z. Pentek, *Cesarstwo...*, wg indeksu.

³⁰ Nosił nazwiska Dukas Komnen. Na temat znaczenia nazwiska Komnen patrz np.: N.P. Česnakova, *Vizantijskaia dinastičeskaia ideia epochi Komninov i Angelov (koniec XI – načalo XIII v.)*, [w:] *Drevnieiše Gosudarstva Vostočnoj Evropy: 2002 god: Genealogia kak forma istoričeskoj pamiaty*, Moskwa 2004, s. 189-199.

i Melanudion podniósł bunt, zmierzając być może do oderwania podległych mu ziem³¹. Wystąpienie zakończyło się jednak fiaskiem, a sam Michał w 1204 r. znajdował się w Konstantynopolu³². Latem tegoż roku uczestniczył w wyprawie Bonifacego z Montferratu do Tesalii, w trakcie której zbiegł na ziemie kontrolowane przez Senacherima. Michał Dukas Komnen, będąc zięciem Senacherima, przejął władzę po jego szybkiej śmierci³³. Inna wersja wydarzeń zakłada, że Michał został wysłany na Peloponez jeszcze przez Aleksego III, a następnie objął władzę w Arcie, poślubiając wdowę po Senacherimie, kiedy ten został zamordowany w wyniku buntu niezadowolonych z jego twardej rządów lokalnych arystokratów³⁴. Michał I zajął także Artę, Etoię wraz z Naupaktem, Janinę i Dyrrachion. Spośród tych wszystkich burzliwych wystąpień, wspomnianych lokalnych arystokratów i urzędników cesarskich na ziemiach greckich, najbardziej efektywnymi okazały się działania Dukasa Komnena i ostatecznie to jego twór nabrał cech trwałości³⁵.

Podobne ruchy można zauważyć również na terenie Tracji. W 1205 r. spokrewniony z Komnenami i Angelosami Aleksey Aspietes podjął nieudaną próbę budowy niezależnego państwa z centrum w Filipopolu, przyjmując nawet tytuł *basileusa*³⁶. Z kolei Teodor Branas zanim stał się częścią nowego feudalnego i łacińskiego świata, starał się uniezależnić w okolicach Adrianopola i Didymotyki³⁷.

Na ziemiach Azji Mniejszej prób secesji można dopatrywać się w działaniach wspomnianych już Michała Dukasa Komnena i Teodora Mankafasa. Być może ten ostatni około 1200 r.³⁸ powrócił do Filadelfii i przystąpił do odbudowy swojego dawnego państewka, które z całą pewnością istniało już w 1204 r.³⁹,

³¹ Chon., s. 529; Ch. Brand, *Byzantium...*, s. 138; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 134, 456; W. Treadgold, *A History...*, s. 662.

³² R. Loenertz, *Aux origines...*, s. 364.

³³ R. Loenertz, *Aux origines...*, s. 365; J.V.A. Fine, jr., *The Late Medieval...*, s. 65.

³⁴ Ta wersja, zawarta w spisany w przez mnicha Hioba w końcu XIII wieku *Żywocie świętej Teodory Petralifiny z Arty*, wydaje się mniej prawdopodobna niż pierwsza, patrz też: J.V.A. Fine, jr., *The Late Medieval...*, s. 66.

³⁵ Znany w literaturze jako despotat, mimo że sam Michał nie nosił takiego tytułu; lit. na temat Epiru patrz np.: D. Nicol, *The Despotat...*; R. Loenertz, *Aux origines...*, s. 360-394; J.V.A. Fine, jr., *The Late Medieval...*, s. 65-69, 112-116, 119-128, 156-165, 252-255, 346-357; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 471-472; M. Dąbrowska, *Despotat Epiru w świetle najnowszych badań historycznych*, „Balcanica Posnanensia. Acta et studia”, IX/X, Poznań 1999, s. 77-91.

³⁶ Chon., s. 627; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 151. Pośrednio wspomina o tym Pentek (Z. Penteck, *Cesarstwo łacińskie...*, s. 104).

³⁷ Chon., s. 627-632; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 152.

³⁸ Taką hipotezę stawia J.-Cl. Cheynet (J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 135).

³⁹ R. Radíć, *Oblasni gospodari...*, s. 271; G. Ostrogorski, *Dzieje...*, s. 340.

obejmując prawdopodobnie tereny temów Trakezjon, Kelbian i Neokastra⁴⁰. Niewątpliwie zawirowania związane z IV krucjatą spotęgowały narastające od końca XII w. tendencje decentralistyczne na ziemiach małoazjatyckich. Na południe od posiadłości Mankafasa działał wówczas Manuel Maurozomes, prawdopodobnie żywiąc też nadzieję na uzyskanie cesarskiej godności⁴¹. W efekcie swoich poczynań, wspomagany przez Seldżuków⁴², opanował część doliny Meandry z Choną i Laodykeą, uzyskując na tych terenach niekwestionowaną władzę. Dolina Meandry i sąsiadujące ziemie były również areną działań innych arystokratów zainteresowanych samodzielnością. Nad samą rzeką rozciągały się posiadłości dawnego duksa Krety, Nikefora Kontostefana⁴³. Z kolei Sabas Asyden, prawdopodobnie spokrewniony z Laskarysem, budował swoje władztwo wokół Sampson-Prieny⁴⁴. Położoną na południowym wybrzeżu Azji Mniejszej i ważną strategicznie Atalię podporządkował sobie łacinnik Aldebrand, którego rządy utrzymały się aż do zajęcia miasta przez Seldżuków w 1207 r.⁴⁵. Natomiast na Rodos uniezależnił się inny bizantyński arystokrata, Leon Gabalas rządzący tam wcześniej z ramienia władz cesarskich⁴⁶.

Jednakże spośród tych wszystkich tworzących się państw istotną rolę w dalszych dziejach bizantyńskiej Azji Mniejszej odegrały dwa: Cesarstwo Nikei⁴⁷

⁴⁰ J.-Cl. Cheynet, *Philadelphie...*, s. 52; idem, *Pouvoir...*, s. 135.

⁴¹ Chon., s. 626, 638; J. Hoffmann, *Rudimente...*, s. 61-63; M. Angold, *A Byzantine...*, s. 13, 61, 100; R. Radić, *Oblasni gospodari...*, s. 273-275; J. Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 146-147; G. Ostrogorski, *Dzieje...*, s. 340.

⁴² Manuel Maurozomes był teściem sułtana Kejchusrewa I (Chon., s. 626).

⁴³ M. Angold, *A Byzantine...*, s. 61-62; R. Radić, *Oblasni gospodari...*, s. 277-279; J. Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 155.

⁴⁴ Akropolit, s. 51-52; P. Orgels, *Sabbas Asidénoś, dynaste de Sampson, Byz.*, 10, 1935, s. 67-80; J. Hoffmann, *Rudimente...*, s. 64-65; M. Angold, *A Byzantine...*, s. 61; R. Radić, *Oblasni gospodari...*, s. 276-277; J. Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 150; G. Ostrogorski, *Dzieje...*, s. 340.

⁴⁵ Chon., s. 639-640; J. Hoffmann, *Rudimente...*, s. 69-71; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 147-148.

⁴⁶ Chon., s. 639; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 150-151.

⁴⁷ Lit. patrz np.: M. Angold, *A Byzantine...*; H. Ahrweiler, *L'expérience nicéenne*, DOP, 29, 1975, s. 21-40; N. Oikonomides, *La décomposition...*, s. 3-28; P. Žavoronkov, *Nikejsko-latinskie i nikejsko-sel'džutskie otnośenia v 1211-1216 gg.*, VV, 37, 1976, s. 48-61; idem, *U istokov obrazovanja nikejskoi imperii*, VV, 38, 1977, s. 30-37; idem, *Nikejsko-trapezundskie otnośenia v 1213-1223 gg.*, „Vizantijskie Očerki”, 1982, s. 183-190; idem, *Izbranie i koronacia nikejskich imperatorov*, VV, 49, 1988, s. 55-59; A. G. C. Savvides, *Byzantium's Oriental Front in the 1st part of the 13th Century: The Empires of Nicea and Trapezos (Trebizond) in view of the Seljuk and Mongol Menace*, „Diptycha”, 3, 1982, s. 160-175; N. Radošević, *Nikejski carevi u savremenoj im retorici*, ZRVI, 26, 1987, s. 69-85; M. C. Bartusis, *The Late Byzantine Army. Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia 1992, s. 21-43; J.-Cl. Cheynet,

i Cesarstwo Trapezuntu⁴⁸. Założycielem Cesarstwa Nikei był zięć Aleksego III Angelosa, Teodor Laskarys, który po utracie władzy przez Aleksego opuścił Konstantynopol i schronił się w Azji Mniejszej. Jakkolwiek stworzone przez niego państwo nosi nazwę Cesarstwa Nikei, to jednak początkowo przysła stolica wzbraniała mu wstępu. Mieszkańcy miasta zgodzili się jedynie na przyjęcie rodziny Teodora⁴⁹. Sam Laskarys rezydował w Brusie, starając się w oparciu o lokalne struktury zbudować państwo będące w stanie nawiązać równorzędną walkę z rodzącymi się na ziemiach małoazjatyckich nowymi ośrodkami oraz z zagrażającymi od północy łacinnikami⁵⁰. On też ostatecznie zjednoczył znaczną część dawnych bizantyńskich ziem Azji Mniejszej⁵¹.

Początkową sytuację Laskarysa można uznać za skomplikowaną i kłopotliwą. Nadal bowiem żył jego teść cesarz Aleksey III⁵², a władzę samego Teodora

Pouvoir..., s. 143-144, 463-469; I. B o o t, *Theodore Laskaris and Paphlagonia, 1204-1214: towards a chronology description*, „Archeion Pontou”, 2003/2004, s. 151-224; G. O s t r o g o r s k i, *Dzieje...*, s. 340-344.

⁴⁸ Lit. patrz np.: J.-Ph. F a l l m e r a y e r, *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt*, München 1827; F.I. U s p e n s k i j, *Vydelenie Trapezunta iżā sostava vizantijskoj imperia*, „Seminarium Kondakovianum”, 1, 1927, s. 21-34; idem, *Očerki istorii Trapezundskoj imperii*, Leningrad 1927 (wznowienie: Sankt-Peterburg, 2003); E. J a n s s e n s, *Trebizond en Colchide*, Bruxelles 1969, s. 64-163; S.P. K a r p o v, *Trapezundskaia imperia v vizantijskoj istoričeskoj literature XIII-XV vv.*, VV, 35, 1973, s. 154-164; idem, *Empire of Great Comnenoi: Some remarks on particularities of its fundation*, [w:] *Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines*, Athènes-Septembre 1976, t. IV, Ateny 1980, s. 153-159; idem, *Trapezundskaia Imperia i zapadnoevropejskie gosudarstva v XIII-XV vv.*, Moskva 1981; idem, *Ot femy Chaldia k imperii Velikich Komninov*, [w:] *Vizantia i jeje provincii*, Svierdlovsk 1982, s. 54-61; idem, *Posle 1204 g.: Trapezund – vtoroj Konstantinopol'?*, [w:] *Rim, Konstantinopol'*, Moskva: *sравnitel'no-istoričeskoe issledovanie centrov ideologii i kul'tury do XVII v.*, Moskva 1997, s. 135-143; idem, *Obrazovanie Trapezundskoj imperii (1204-1215 gg.)*, VV, 60 (85), 2001, s. 5-29; idem, *Istoria trapezundskoj imperii*, Sankt-Peterburg 2007; J. H o f f m a n, *Rudimente...*, s. 72-76; M. A n g o l d, *A Byzantine...*, s. 13, 61, 98; J.-Cl. C h e y n e t, *Pouvoir...*, s. 149, 468-469; O. L a m p s i d i s, *La rivalité entre l'état de Grands Comnènes et celui de Nicée à propos de l'héritage de l'idée byzantine*, [w:] *Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines*, Athènes-Septembre 1976, t. IV, Ateny 1980, s. 186-191; R.M. Š u k u r o v, *Velikie Komniny i Vostok (1204-1461)*, Sankt-Petersburg 2001.

⁴⁹ A k r o p o l i t, s. 51; patrz też.: N. O i k o n o m i d è s, *La décomposition...*, s. 25.

⁵⁰ M. A n g o l d, *A Byzantine...*, s. 12-13, 61, 182-183; N. O i k o n o m i d è s, *La décomposition...*, s. 25-28; P. Ž a v o r o n k o v, *Nikejsko-latinskie...*, s. 48-61; R. R a d i ć, *Oblasni gospodari...*, s. 272, 275, 276-277; J.-Cl. C h e y n e t, *Pouvoir...*, s. 463-469; G. O s t r o g o r s k i, *Dzieje...*, s. 340-344.

⁵¹ M. A n g o l d, *A Byzantine...*, s. 98-100; G. O s t r o g o r s k i, *Dzieje...*, s. 343, 344.

⁵² Akrop., s. 51; N. O i k o n o m i d è s podkreśla, że Teodor Laskarys działał początkowo w imieniu Aleksego III i stąd brały się jego kłopoty w relacjach z mieszkańcami Nikei, którzy z kolei nie chcieli otwarcie występować przeciw Aleksemu IV (N. O i k o n o m i d è s, *La décomposition...*, s. 27); patrz też.: J.-Cl. C h e y n e t, *Pouvoir...*, s. 463, 469; I.L. B o o t h, *Theodore Laskaris...*

uznawali jedynie mieszkańcy zachodniej części Azji Mniejszej⁵³. Przez dość długi czas nie mógł też dopełnić ceremonii cesarskiej koronacji⁵⁴. Pod względem militarnym natomiast jego pozycja uległa wzmocnieniu już wiosną 1205 r., kiedy to siły łacinników musiały ewakuować zajęte dotychczas miasta i ziemie⁵⁵, i wycofać się z Azji Mniejszej na skutek zagrożenia ze strony Bułgarii⁵⁶. Zaistniałą sytuację Laskarys wykorzystał do rozprawy z lokalnymi arystokratami. Najprawdopodobniej jeszcze w tym samym roku przewagę Teodora Laskarysa musiał uznać zarówno Teodor Mankafas, jak i Saba Asyden, a przede wszystkim Manuel Maurozomes⁵⁷. Władztwo Mankafasa zostało włączone do państwa Laskarysa, a on sam znika ze sceny politycznej⁵⁸, natomiast Asyden

s. 162. Warto również nadmienić o istniejącej w historiografii hipotezie, że w tym czasie nominalnym cesarzem był brat Teodora, Konstantyn XI Laskarys. Na ten temat patrz: I.P. Ž a v o r o n k o v, *U istokov obrazovania Nikejskoj imperii (ocena deiatel'nosti Konstantina XI Laskaria)*, VV, 38, 1977, s. 30-37.

⁵³ M. A n g o l d, *A Byzantine...*, s. 13; J.-Cl. C h e y n e t, *Pouvoir...*, s. 469; W. T r e a d g o l d, *A History...*, s. 710; I.L. B o o t h, *Theodore Laskaris...*, s. 12.

⁵⁴ Wprawdzie zgodnie z przekazem Jerzego Akropolity tytuł cesarski przybrał dość szybko w 1205 (tak np.: I.P. Ž a v o r o n k o v, *Izbranie i koronacia nikejskich imperatorov*, VV, 49, 1988, s. 55) bądź 1206 r. (np.: M. A n g o l d, *A Byzantine...*, s. 1), jednakże koronował się dopiero w 1208 r., a jeszcze w 1211 r. na wieść o wkroczeniu sił sułtana Kejchusrewa I wraz z Aleksym III pytał arystokrację nikejską, czy pozostaną wierni Laskarysom, czy przejdą na stronę Angelosa (Akropolit, s. 51, 53); patrz też: M. A n g o l d, *A Byzantine...*, s. 13; O. L a m p s i d i s, *La rivalité...*, s. 187-188; I.P. Ž a v o r o n k o v, *Izbranie...*, s. 55-59.

⁵⁵ W wyniku kampanii z 1204 i 1205 r. niemal cała północno-zachodnia krawędź Azji Mniejszej z Adramytion i Nikomedią znalazła się pod panowaniem łacińskim; patrz np.: J. L o g n o n, *L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris 1949, s. 68-69; M. A n g o l d, *A Byzantine...*, s. 239; A.G.C. S a v v i d e s, *Byzantium in the Near...*, s. 54-55, 63.

⁵⁶ M. A n g o l d, *A Byzantine...*, s. 12; Z. P e n t e k, *Cesarstwo...*, s. 101. Na temat walk bułgarsko-łacińskich patrz np.: J. L o g n o n, *L'Empire latine...*, s. 77-87; A. D a n č e v a - V a s i l e v a, *Bălgaria i Latinskata imperia (1204-1261)*, Sofia 1985, s. 57-72, 80-87; *Istoria...*, Sofia 1999, s. 452-457; Z. P e n t e k, *Z kart historii Cesarstwa Łacińskiego – wybuch powstania antylacińskiego i bitwa pod Adrianopolem 14 IV 1205 r.*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Zbigniewa Wielgosza*, red. K. Kaczmarek i J. Nikodem, Poznań 2000, s. 211-221; idem, *Cesarstwo...*, s. 92-101, 102-122.

⁵⁷ Za datą 1205 r. opowiadają się np.: J.-Cl. C h e y n e t, *Pouvoir...*, s. 146, 150; W. T r e a d g o l d, *A History...*, s. 713, 714; I.L. B o o t h, *Theodore Laskaris...*, s. 163. W literaturze występuje również data 1206, np.: A.G.C. S a v v i d e s, *Byzantium in the Near...*, s. 60-61, 89; R. R a d i ć, *Oblasni gospodari...*, s. 275, 276. J.-Cl. Cheynet w swym artykule: *Philadelphie, un quart de siècle de dissidence, 1182-1206* opowiada się za rokiem 1205, jakkolwiek dopuszcza, że wydarzenia mogły rozgrywać się również w roku następnym (J.-C. C h e y n e t, *Philadelphie...*, s. 50).

⁵⁸ J.-Cl. C h e y n e t, *Philadelphie...* s. 50; idem *Pouvoir...*, s. 469; W. T r e a d g o l d, *A History...*, s. 713.

utrzymał władzę na kontrolowanym przez siebie terenie, ale już jako funkcjonariusz działający w obrębie struktur państwa Laskarysa⁵⁹. Nieco inaczej wyglądała natomiast sytuacja Maurozomesa, który utrzymał autonomię w części swojego władztwa w dolinie Meandra⁶⁰. Jednakże panowanie Laskarysa w zachodniej części Azji Mniejszej było już niekwestionowane.

Po rozprawie z małoazjatyckimi dynastami Laskarysowi pozostał jeszcze jeden poważny przeciwnik: bracia Aleksy i Dawid Komnen, jakkolwiek walki toczył przede wszystkim z ostatnim. Bracia byli twórcami państwa, które do historii przeszło pod nazwą Cesarstwa Trapezuntu⁶¹. Ziemie, na których miał powstać nowy twór polityczny wywodzący się z tradycji bizantyńskich, przejawiały tendencje separatystyczne już niemalże od 150 lat⁶², a nabrały przyspieszenia wraz z załamaniem się władzy centralnej w końcu XII w. W ówczesnej złożonej sytuacji Trapezunt zyskiwał na oddaleniu od centrum, a zagrożenie ze strony Turków powodowało, że mieszkańcy Trapezuntu byli zainteresowani pozyskaniem silnej miejscowej władzy⁶³. Powtarzała się więc sytuacja sprzed stulecia, kiedy po bitwie pod Mantzikert władza nad regionem przeszła w ręce lokalnego arystokratycznego rodu Gabrasów⁶⁴. Tym razem jednak władza została przechwycona przez przedstawicieli starego, cesarskiego rodu Komnenów. Sytuacja ta wzmacniała zagrożenie dla Teodora Laskarysa i jego następców, gdyż

⁵⁹ M. A n g o l d, *A Byzantine...*, s. 61; J.-Cl. C h e y n e t, *Philadelphie...* s. 50 (zw. przyp. 78); idem, *Pouvoir...*, s. 469; por.: A. G. C. S a v v i d e s, *Byzantium in the Near...*, s. 89; R. R a d i ć, *Oblasni gospodari...*, s. 276.

⁶⁰ J.-Cl. C h e y n e t, *Philadelphie...* s. 50; idem *Pouvoir...*, s. 469; W. T r e a d g o l d, *A History...*, s. 714; por.: A.G.C. S a v v i d e s, *Byzantium in the Near...*, s. 60-61; R. R a d i ć, *Oblasni gospodari...*, s. 275.

⁶¹ Rosyjski uczoney S. P. K a r p o v zauważa, że w latach 1204-1205 nie można jeszcze mówić o Cesarstwie Trapezunckim, a jedynie o pontyjskim państwie Komnenów (S.P. K a r p o v, *Obrazovanie...*, s. 16; idem, *Istoria...*, s. 97).

⁶² S.P. K a r p o v, *Trapezundskaia imperia...*, s. 154; idem, *Trapezundskaia imperia i zapadnoievropejskie...*, s. 5-6; idem, *Ot femy...*, s. 54-55; idem, *Posle 1204 g....*, s. 139; idem, *Obrazovanie...*, s. 14; R.M. Š u k u r o v, *Velikie Komniny...*, s. 8.

⁶³ S.P. K a r p o v, *Empire of Great Comnenoi...*, s. 153-155; idem, *Obrazovanie...*, s. 14-15; idem, *Istoria...*, s. 93-94.

⁶⁴ Na temat wydarzeń z końca XI w. patrz np.: F.I. U s p e n s k i j, *Vydelenie...*, s. 27-30; E. J a n s s e n s, *Trebizond...*, s. 54-58; A. B r y e r, *A Byzantine family of Gabrades, c. 979-c. 1633*, „University of Birmingham Historical Journal”, 12, 1970, s. 175; J. H o f f m a n, *Rudimente...*, s. 21-27; R.M. B a r t i k i a n, *O vizantijskoj aristokratičeskoj sem'e Gavras*, „Istoriko-filologičeskij Žurnal”, 4, 1987, s. 181-182; J.-Cl. C h e y n e t, *Pouvoir...*, s. 92-93; W. T r e a d g o l d, *A History...*, s. 606; A.P. K a r p o v, *Istoria...*, s. 74-76.

Komneni z Trapezuntu skrzętnie wykorzystywali cesarskie pochodzenie w walce przeciwko władcom Nikei⁶⁵.

W oparciu o nabytki w Poncie z roku 1204 Aleksy I Wielki Komnen zdołał stworzyć struktury administracyjne, polityczne i militarne, które przetrwały do 1460 roku. Natomiast jego brat, Dawid Komnen rozwinął swoją ekspansję w kierunku zachodnim, opanowując ziemie Paflagonii i naciskając na Bitynię⁶⁶. Wykorzystując zaangażowanie Laskarysa w walce z lokalnymi dynastiami, a zwłaszcza z łacinnikami, którzy jesienią 1204 r. odnieśli zwycięstwo pod Poimanenon nad siłami Nikei⁶⁷, Dawid zdołał do maja 1205 r. poszerzyć swoje władanie aż po rzekę Sangarios⁶⁸. Jednakże, jak już zostało wspomniane, sytuacja na korzyść Laskarysa zaczęła się zmieniać w tym samym momencie, kiedy Dawid Komnen osiągnął linię Sangariosa. Walki z Bułgarami zaangażowały bez reszty łacinników i Teodor Lakarys, pokonawszy lokalnych arystokratów, mógł przystąpić do rozprawy z Komnenem. W latach 1205-1208 toczyły się walki na pograniczu Bitynii i Paflagonii⁶⁹. W 1205 r. niewątpliwym sukcesem Teodora było zwycięstwo nad dążącym do opanowania Nikomedii wodzem Dawida, Synadenem⁷⁰. Tym samym władca Nikei zdołał wyprzeć Komnena do Paflagonii⁷¹. Natomiast pokłosiem tych wydarzeń było zawarcie przez Dawida Komnena sojuszu z cesarzem Henrykiem⁷². Na tym jednak konflikt się nie zakończył i obie strony przygotowywały się do jego wznowienia. W 1206 roku inicjatywa należała do Laskarysa, który zdołał opanować pograniczne Pluzjady i podejść

⁶⁵ O. Lampsids, *La rivalité...*, s. 188-191; S.P. Karpov, *Posle 1204 g....*, s. 136; R.M. Šukurov, *Velikie Komniny...*, s. 78.

⁶⁶ J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 468; R. M. Šukurov, *Velikie Komniny...*, s. 78-79; S.P. Karpov, *Obrazovanie...*, s. 17; idem, *Istoria...*, s. 97-98; I.L. Booth, *Theodore Laskaris...*, s. 167.

⁶⁷ M.C. Bartusis, *The Late Byzantine Army...*, s. 22; W. Treadgold, *A History...*, s. 712-713; A.P. Karpov, *Istoria...*, s. 98; G. Ostrogorski, *Dzieje...*, s. 340.

⁶⁸ O. Lampsidis, *La rivalité...*, s. 189; A.P. Karpov, *Istoria...*, s. 98.

⁶⁹ Lit. patrz np.: O. Lampsidis, *La rivalité...*, s. 186-191; P.I. Žavoronkov, *Nikeiskolatsinskie...*, s.48-55; A.P. Karpov, *Trapezundskaia imperia...*, s. 148-151; idem, *Obrazovanie...*, s. 18-90; idem, *Istoria...*, s. 99-102; R.M. Šukurov, *Velikie Komniny...*, s. 79-81; idem, *Zagadka Davida*, [w:] *Mir Aleksandra Každana. K 80-letiu so dnia roždienia*, red. A. A. Čekalova, Sankt-Peterburg 2003, s. 224; I.L. Booth, *Theodore Laskaris...*, s. 158-192.

⁷⁰ J.-Cl. Cheynet, *Philadelphie...* s. 50; A.P. Karpov, *Obrazovanie...*, s. 18; idem, *Istoria...*, s. 99; I.L. Booth, *Theodore Laskaris...*, s. 163.

⁷¹ O. Lampsidis, *La rivalité...*, s. 190; R. M. Šukurov, *Novyj Mancikiert imperatora Feodora Las'karysa*, [w:] *Vizantija meždū Zapadom i Vostokom*, red. G.G. Litavrin, Sankt-Petersburg 1999, s. 409; idem, *Zagadka Davida*, s. 224; A.P. Karpov, *Istoria...*, s. 99.

⁷² J. Lognon, *L'empire latine...*, s. 90; R. M. Šukurov, *Velikie Komniny...*, s. 80; A.P. Karpov, *Obrazovanie...*, s. 18-19; idem, *Istoria...*, s. 100.

pod Heraklę⁷³. Oblężenie przerwał jednak na wieść o wkroczeniu łacinników w granice swego państwa i zagrożeniu Nikomedii⁷⁴. Z kolei Dawid Komnen, którego interwencja łacinników niewątpliwie ocaliła, postanowił ściślej związać się z cesarzem Henrykiem i zawarł z nim nowy sojusz⁷⁵. Wspólne ich wystąpienie przeciwko Laskarysowi można datować na koniec 1206 r. lub początek roku następnego, a jego skutkiem był rozejm zawarty pomiędzy Teodorem i Henrykiem. Rozejm ten wyraźnie ukazał słabość pozycji Dawida jako podwładnego cesarza Henryka⁷⁶. Słabość ową uwypukliły jeszcze bardziej wydarzenia z roku 1208, kiedy to panowanie Dawida ponownie obleganego przez siły nikejskie w Heraklei uratowała jedynie interwencja łacinników⁷⁷. Po tym wydarzeniu wprawdzie Teodor nie porzucił myśli o podporządkowaniu Paflagonii, ale źródła milczą o poważniejszych walkach⁷⁸. Te toczył wówczas z Seldżukami, odnosząc zwycięstwo wiosną roku 1211⁷⁹ oraz łacinnikami, ponosząc jesienią tegoż roku klęskę w bitwie z cesarzem Henrykiem⁸⁰. Ową klęskę militarną zdołał w roku następnym nieco zniwelować na polu dyplomatycznym, bowiem zawarł rozejm z Henrykiem⁸¹. Wprawdzie warunki rozejmu były dla władcy Nikei niekorzystne, przywracały bowiem stan posiadania łacinników w Azji Mniejszej sprzed 1205 r.⁸², ale ułożenie się z cesarzem Henrykiem niewątpliwie

⁷³ Chon., s. 640; Na temat kampanii roku 1206 i związanych z nią kontrowersji patrz np.: J. L o g n o n, *L'Empire...*, s. 89-90; R.M. Š u k u r o v, *Velikie Komniny...*, s. 80-81; A.P. K a r p o v, *Obrazovanie...*, s. 19; idem, *Istoria...*, s. 100.

⁷⁴ Chon., s. 640-641; R.M. Š u k u r o v, *Velikie Komniny...*, s. 80; A.P. K a r p o v, *Obrazovanie...*, s. 19; idem, *Istoria...*, s. 100-101.

⁷⁵ Chon., s. 640; R.M. Š u k u r o v, *Velikie Komniny...*, s. 80; A. P. K a r p o v, *Obrazovanie...*, s. 20; idem, *Istoria...*, s. 101.

⁷⁶ A.P. K a r p o v, *Obrazovanie...*, s. 20; idem, *Istoria...*, s. 101-102.

⁷⁷ J. L o g n o n, *L'Empire latine...*, s. 105; A. P. K a r p o v, *Obrazovanie...*, s. 21; idem, *Istoria...*, s. 102.

⁷⁸ R. M. Š u k u r o v, *Zagadka Davida*, s. 231; A. P. K a r p o v, *Obrazovanie...*, s. 21; idem, *Istoria...*, s. 102.

⁷⁹ Akropolit, s. 53-54; M. A n g o l d, *A Byzantine...*, s. 14; P.I. Ž a v o r o n k o v, *Nikeisko-latinskie...*, s.48-50; W. T r e a d g o l d, *A History...*, s. 717; A.P. K a r p o v, *Istoria...*, s. 102; G. O s t r o g o r s k i, *Dzieje...*, s. 343.

⁸⁰ Ogólnie na ten temat: Akropolit, s. 59; lit. patrz np.: J. L o g n o n, *L'Empire...* s. 126-127; M. A n g o l d, *A Byzantine...*, s. 14; P.I. Ž a v o r o n k o v, *Nikeisko-latinskie...*, s.52-54; W. T r e a d g o l d, *A History...*, s. 717; G. O s t r o g o r s k i, *Dzieje...*, s. 343.

⁸¹ Patrz zwłaszcza: P.I. Ž a v o r o n k o v, *Nikeisko-latinskie...*, s. 54-56, gdzie Autor przeprowadza szczegółową analizę źródeł i literatury dotyczących rozejmu i pokoju.

⁸² P.I. Ž a v o r o n k o v, *Nikeisko-latinskie...*, s. 56.

wzmacniało pozycję Teodora wobec Dawida Komnena⁸³. Można przypuszczać, że Laskarys przygotowywał się już wówczas do walki z władcą Paflagonii.

Sytuacja zmieniła się jednak diametralnie, gdyż w końcu 1212 r. Dawid Komnen prawdopodobnie zmarł⁸⁴. W tej sytuacji władza nad Paflagonią przeszła w ręce Aleksego I Wielkiego Komnena, który swoje działania koncentrował na ziemiach Pontu. Tak więc mieszkańcy Paflagonii stanęli samotnie wobec energicznego Teodora Laskarysa. Ostatecznie los dawnego władztwa Dawida rozstrzygnął się w 1214 roku, kiedy to rozpoczął się konflikt pomiędzy Trapezuntem a Ikonion, zakończony klęską Aleksego I Komnena. Wprawdzie cesarz nie poniósł klęski militarnej, lecz na skutek nieszczęśliwego zbiegu okoliczności podczas polowania dostał się do niewoli tureckiej i został zmuszony do przyjęcia ciężkich warunków oznaczających w praktyce kapitulację⁸⁵, bowiem stał się lennikiem sułtana⁸⁶.

Na wieść o tych wydarzeniach cesarz Teodor I Laskarys uderzył na Paflagonię, zajmując najważniejsze twierdze, by następnie zdobyć jej resztę⁸⁷. Równoczesne opanowanie przez Seldżuków Synopy⁸⁸ rozczłonkowało bizantyńskie wybrzeże na izolowane punkty i pozwoliło Seldżukom na wyrwanie się z interioru małopodajatyckiego, w którym dotąd byli izolowani⁸⁹. Nie bez znaczenia wydaje się również fakt, że zajęta przez Laskarysa Paflagonia stała się peryferyjną prowincją, której utrata nie wydawała się następnym pokoleniom stanowić

⁸³ A.P. Karpov, *Obrazovanie...*, s. 22; idem, *Istoria...*, s. 103.

⁸⁴ A.P. Karpov, *Obrazovanie...*, s. 22; idem, *Istoria...*, s. 103; I.L. Booth, *Theodore Laskaris...*, s. 194. Z kolei rosyjski uczyony R. Szukurov wysunął interesującą i pociągającą hipotezę, że Dawid Komnen stracił władzę, spiskując przeciwko swemu bratu cesarzowi Aleksemu i został zesłany do klasztoru na Atosie (R.M. Šukurov, *Zagadka Komnina*, s. 228-232).

⁸⁵ M. Kuršanskis, *L'Empire de Trébizonde et les Turcs au 13e siècle*, „Revue des Études Byzantines”, 46, 1988, s. 112; A.P. Karpov, *Obrazovanie...*, s. 22-23; idem, *Istoria...*, s. 103-105; R.M. Šukurov, *Novyj Mancikiert...*, s. 413-417; idem, *Velikie Komniny...*, s. 97-98.

⁸⁶ A.P. Karpov, *Obrazovanie...*, s. 24; idem, *Istoria...*, s. 105; R.M. Šukurov, *Novyj Mancikiert...*, s. 420; G. Ostrogorski, *Dzieje...*, s. 46.

⁸⁷ P. Žavoronkov, *Nikeisko-trapezundskie...*, s. 186-187; A.P. Karpov, *Trapezundskaia imperia...*, s. 9; idem, *Obrazovanie...*, s. 25; idem, *Istoria...*, s. 105; R.M. Šukurov, *Novyj Mancikiert...*, s. 418; idem, *Velikie Komniny*, s. 82, 99, 101.

⁸⁸ O. Lampsidis, *La rivalité...*, s. 190; A.P. Karpov, *Trapezundskaia imperia...*, s. 9; idem, *Obrazovanie...*, s. 24; R.M. Šukurov, *Novyj Mancikiert...*, s. 419; idem, *Velikie Komniny...*, s. 100-101.

⁸⁹ Szczególnie mocno akcentuje to Szukurov, podkreślając, że do 1214 roku chrześcijańska kontrola na wybrzeżem (Gruzja, Bizancjum, Cylicja) nie pozwalała Turkom na dodarcie do morza (R.M. Šukurov, *Novyj Mancikiert...*, s. 426). Dopiero wydarzenia z lat 1204-1214 diametralnie zmieniły sytuację: w 1207 roku w ręce Seldżuków wpadła leżąca na południowym wybrzeżu Atalia, a siedem lat później Synopa. Jeden i drugi ośrodek miał niezmiernie ważne położenie strategiczne. Patrz też: A.P. Karpov, *Obrazovanie...*, s. 25; idem, *Istoria...*, s. 103-104.

szczególnego zagrożenia dla istnienia Nikei⁹⁰. W przeciwieństwie do Wielkich Komnenów uwaga nikejskich władców była skierowana na tereny europejskie, a ich głównym celem było odzyskanie Konstantynopola. Naturalnie można postawić pytanie, jaki z kolei cel stawiał sobie Dawid Komnen, gdyż i jego ekspansja zmierzała w kierunku stolicy⁹¹, a walki w pierwszych latach koncentrowały się przede wszystkim w Bitynii, gdzie starał się zająć Nikomedię. Jeżeli Dawid Komnen również zamierzał zasiąść na konstantynopolikańskim tronie⁹², to podobnie jak Laskarysi musiałyby skoncentrować większość swych środków na teatrze europejskim. Można wprawdzie przypuszczać, że przywiązywałyby większą wagę do posiadłości małoazjatyckich z racji powiązań rodzinnych⁹³ i być może wybrzeże Bitynii, Paflagonii i Pontu pozostałoby pod panowaniem bizantyńskim dłużej. Jednakże przypuszczalne konstantynopolikańskie aspiracje Dawida zostały szybko wyeliminowane, a on sam spadł do rangi podwładnych łacińskich cesarzy Romanii⁹⁴.

* * *

Koniec XII i początek XIII w. charakteryzował się w państwie bizantyńskim rosnącym lawinowo separatyzmem, który obejmował wszystkie ziemie Cesarstwa. Apogeum tego ruchu zaobserwować można po zajęciu przez łacinników Konstantynopola, kiedy w granicach Bizancjum zapanował chaos skrzętnie wykorzystywany przez poszczególnych arystokratów. Część z nich ograniczała swoje aspiracje do ugruntowania władzy na kontrolowanych przez siebie terenach, część natomiast dążyła do odbudowy władzy cesarskiej. Zwycięsko z tej walki wyszedł Teodor Laskarys, który przynajmniej w 1204-1205 r. mógł być postrzegany na równi z innymi pretendentami do władzy cesarskiej, zwłaszcza Dawidem Komnensem. Niewątpliwie pomocny dla Laskarysa okazał się fakt, że

⁹⁰ R.M. Šukurov, *Novyj Mancikiert...*, s. 425; idem, *Velikie Komniny...*, s. 102.

⁹¹ W historiografii pojawiają się głosy, że Dawid Komnen mógł mieć zamiar odbudowy Cesarstwa; lit. patrz np.: A.P. Karpov, *Empire...*, s. 159; idem, *Posle 1204 g....*, s. 138-139; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 468; R. M. Šukurov, *Zagadka Davida*, s. 224, 227.

⁹² Niewątpliwie bracia Aleksy i Dawid uważali siebie za prawowitych dziedziców cesarskiej władzy (patrz np.: O. Lampsiadis, *La rivalité...*, s. 188-190; A.P. Karpov, *Posle 1204 g....*, s. 135-143; R. M. Šukurov, *Zagadka Davida*, s. 225-226).

⁹³ Kolebką Komnenów był Kastamon położony właśnie w Paflagonii, a sami Komneni przywiązywali wielką wagę do utrzymania kontroli nad Paflagonią (patrz np.: R.M. Šukurov, *Novyj Mancikiert...*, s. 424). Z drugiej strony warte zauważenia jest również to, że ród Laskarysów mógł wywodzić się z Tesaloniki (patrz np.: A.P. Každan, *Socialnyi sostav gospodstvuiusčego klasa Vizantii XI-XII vv.*, Moskwa 1974, s. 200; także: J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir...*, s. 285, przyp. 129), więc siłą rzeczy ziemie małoazjatyckie, zwłaszcza te silnie związane z tradycją komneńską pozostawałyby na uboczu ich uwagi.

⁹⁴ S.P. Karpov, *Obrazovanie...*, s. 20; S.P. Karpov, *Istoria...*, s. 101.

elity jego dworu mogły szczyć się czystym, konstantynopolitańskim pochodzeniem⁹⁵, kiedy Aleksey Wielki Komnen i jego brat Dawid pomimo swych cesarskich korzeni w swoich dążeniach opierali się przede wszystkim na lokalnych, prowincjonalnych środowiskach Pontu i Paflagonii. Innym ważnym czynnikiem było to, że Teodor Laskarys w przeciwieństwie do Dawida Komnena nie stał się faktycznym poddanym łacińskiego cesarza. Doszły do tego również osobiste przymioty Laskarysa, zwłaszcza dzielność, nieustępliwość w dążeniu do celu⁹⁶.

⁹⁵ H. Ahrweiler, *L'idéologie...*, s. 108.

⁹⁶ *Nicetae Choniatae Orationes et Epistulae*, ed. I. A. Van Dieten, Berlin-Nowy Jork 1972, s. 130-131; patrz też: N. Radošević, *Nikejski carevi...*, s. 69-85.